

Spiró György: Az Ikszek

1830. november 29-én este a Krasińskiak terén álló teátrumban a műsortájékoztató szerint három darabot adtak elő: egy lengyel színművet, egy francia komédiát, valamint Scribe és Mélesville operáját. A nézőtérén szép számmal ültek egyenruhás tisztok. A rangidős azonban civil ruhát viselt. Józef Chłopicki tábornok nem véletlenül járt polgári öltözékben. Még 1818-ban összekülönbözött Sándor cár öccsével, a Lengyel Királyságot kormányozó Konsztantyin nagyherceggel, és kilépett a hadseregből. Varsó lakossága és a lengyel katonaság hazafias érzelmű része éppen emiatt tüntette ki rokonszenvével. A színházi élményre áhító lengyelek között Konsztantyin cári testőrségének tíz-egynéhány tisztje is helyet foglalt.

... Egyszerre dobpergés verte föl a csöndet. Az első pillanatban úgy tetszhetett a közönségnek, hogy a kívülről beszűrődő zaj rendezői utasítás visszhangja csupán. Egyetlen ember, egy beavatott tiszt tudta csak, hogy a váratlan lárma azt jelenti; a hadapródok felkeléséhez csatlakozott lengyel katonák egy csoportja éppen ekkor szállja meg a színház főbejáratát. Egy pillanat és új szereplő lép a színre... Valóban. Kivágódott az ajtó és kezében kivont karddal egy hadnagy rontott be a nézőtérre. „A rendőrség eltakarodik, vége a szolgálatának” — kiáltotta, hogy a jelenlevő titkosrendőröket már az első pillanatban lefegyverezze határozott fellépésével. „Lengyelek, fegyverre!” — folytatta áthatóbb hangon. — Testvéreinket ölik a Łazienki-parkban. Nincs most idő a szórakozásra! Fegyverre! A hölgyeknek pedig haza!” Ezután Chłopicki tábornoknak nyújtva kardját, fennkölt hangon kérte: „Segíts nekünk tábornokom! Itt az idő!”

— Gondolkozzon, mit cselekszik — hangzott a felelet.

— Nincs már idő a gondolkodásra, tábornok — válaszolt könyörgő hangon a hadnagy.

— Hagyjatok békén, megyek aludni — zárta le ingerülten a rövid dialógust a forradalmi összeesküvők által vezérnek kiszemelt generális, és elhagyta a színházat.

Nagyjából így játszódott le a novemberi felkelés első felvonásának emlékezetes jelenete. Micsoda modern darabot rendezett pár pillanat alatt a történelem. A színpadon a komédia kacagásra ingerlő színészei, akiknek mozdulatait, szavait kettémetszi a felkelés hírével berontó tiszt villogó kardja. A komédiások egyszerűen mozdulatlan bámulói a nézőtérnek, amely, mintegy varázsütésre, színpaddá alakult át.

A tényleges színpadi komédiát felváltja a nézőtérszínpad groteszk drámája, amely most a kardot hón tisztelt generálisa felé nyújtó hadnagy és az őt „ásítva” elutasító Chłopicki között játszódik. A jelenethez több százan statisztálnak. A frissiben színészekké avanszált nézők arcán oly átélt riadalom, amelyet próbák sokaságával se lehetne hitelesebbé csiszolni.

Igen, voltaképp ilyesféle színházról álmódott Wojciech Bogusławski, Spiró György regényének főhőse. Színházról, amelyben a valóság és a színpadi játék átetszik egymáson, amelyben a nézőtéri széksorok is kellékei a darabnak, s az események nemcsak a színészek mozdulatára fűznek fel bennünket, hanem a tőlünk harminc sorral odébb ülő „ismeretlen” gondolatára, életfonalára is.

Chłopicki egyetlen gesztusa jelezte, hogy az ő szemében a felkelés eleve bukásra van ítélve. A publikum és a színészek egy része mégis követte a kardját magasba lendítő hadnagyot, és az arzenálhoz, később pedig a harctérre, vagyis a halál elébe vonult.

Ha valami csoda folytán Bogusławski rendezi a darabot, és nem az „élet tanítómestere”, bizonyára lezárta volna az „álmos” Chłopicki ingerült távozásával. Hitvallása szerint ugyanis az *Élet* általunk és nekünk ácsolt napi dobogójáról kiiktatandóak a végzetes, megismételhetetlen nagy jelenetek, amelyek, legyenek bár dícsőségek, mindig az embert pusztítják. A tökéletesedés záloga, hogy minden újra-

játszható, jobbnak ismétélhető. Boguslawski életfilozófiája szerint *minden játék*. Élet-játék. Vele szemben az Ikszek, akik, jóllehet cselekvő és szenvedő résztvevői, tanúi voltak a lengyel történelem századfordulót megelőző és követő másfél-másfél évtizedének s a kor valamennyi lengyel eseményének — az 1791-es május 3-i alkotmányt előkészítő munkálatoktól a napóleoni Varsói Hercegség bukásáig, a Sándor cár által kikiáltott Lengyel Királyság létrejötte után a konszolidáció hívei és őrizői. Fáradtak és kiábrándultak. Tapasztaltak — történelmileg. Érettek — politikailag. Gondtalanok — anyagilag. Kulturáltak. Tevékeny múltjuk és „elszenvedett” jelenük közé szeretnének egyenlőségjelet tenni — minden áron. Hogy életüket igazolhassák. Ebből azonban csak jelenük igazolására futja. (Jelenüknél azonban tisztességesebb, magasztosabb a múltjuk!) De az igazolás voltaképpen a hatalomnak szól, amelybe „beépültek”. Amelyet kiszolgálának. Éppen ezért ellene vannak mindennek és mindenkinek, akik az általuk kiharcoltnak vélt rendet és nyugalmat zavarni próbálják, legyenek azok tehetségtelen összeesküvő katonatisztek, vagy nyílt színen játszó tehetséges színészek.

Az Ikszek célja, hogy az állóképek élettelen pózaiba törjék az embert. A hűs-
vér, de szellemüktől megfosztott emberszobrokat aztán úgy rakosgathatják ide-oda,
mint színpadi kellékeket. Az általuk képviselt hatalomnak kellékemberekre van
szüksége. Meg vannak győződve arról, hogy hatáskörük színterét ők rendezik be
élőképekkel. De kellékemberek ők is. Ezt jól tudják, hiszen ismerik egymás múltját
és jelenét, s egymást tulajdonképpen meg is vetik torzzá lett karrierjükért, életü-
kéért. Tudják természetesen azt is, hogy a hatalom fölébük emelkedik, de ők azt
hiszik, hogy kijátszhatják. Ahogy a fölöttük álló hatalom képviselői sem kételked-
nek abban, hogy képesek kijátszani az övékéénél is „hatalmasabb” hatalmat.

Persze az 1757-ben született Boguslawski, a „lengyel színház atyja” — beleélő
képességénél fogva is — birtokában van mindannak az élményanyagoknak, ami a
korszak lengyel és európai eseményeiből fakadhatott. Kortársaival szemben, többek
között, az a nagy előnye, hogy ő „testközelből” láthatta uralkodók (s az általuk kép-
viselt államok) felemelkedését, vereségét, megalázását és bukását: „A bal kettes
királyi páholy (...) Még mindig rácsok különítették el a nézőtértől, odabent csil-
logtak a tükrök. Ott kuksolt a mindig egyformán tagbaszakadt testőrök szorításában
Zygmunt August, Friedrich August, Friedrich Wilhelm, Napóleon, Poniatowski, ott
kuksolt mostanában Konsztantyin nagyherceg, ott ül majd Sándor cár.”

Boguslawski, szemben az Ikszekkel, talált magának egy pontot a világban, ahon-
nan senki sem tudja kimozdítani. Ez pedig a színpad. „A királyi páholyban jöttek-
mentek az uralkodók, lengyelek, poroszok, szászok, oroszok, a szereplők változ-
tak, a díszlet maradt. És maradtak a valódi színészek is, minden hatalom kiszolgálói,
akik a megfelelő pillanatban minden hatalmat hátra szoktak támadni” — elmélke-
dik Boguslawski. — „Ez az én birodalmam, ezt senki sem veheti el tőlem. Osiński
sem, a cár sem, az atyáúristen sem.” Persze Boguslawski „biztos pontját” nem az
adja, hogy „valódi színész”. „Valódi színészt” nem egyet megismerhetünk Spiró
György regényében. Ő több annál. Őt *génusza* teszi „kimozdíthatatlanná”.

Vele szemben milyen hatalmuk van a „hatalmasoknak”? Konsztantyin tart a
helytartóságról lecsúszott Czartoryski hercegtől, aki hajdan testvérbátyjának legjobb
barátja és külügyminisztere volt; Czartoryski herceg rengeteg kompromittálót tud
Roźnieckiről, a katonai titkosszolgálat vezetőjéről; Roźniecki tulajdonképpen ellen-
őrzi a féllábú exjakobinus Zajácsek tábornokot, a cár frissiben — (és Czartoryski
elejtésével) — helytartóvá (és herceggé) emelt kegyencét; Zajácsek határozatlansá-
gában is azzal ámitja magát, hogy állásából következően bármikor leválthatja
Mostowski belügyminisztert; Mostowski szemmel tarthatja Novoszilcovot, a titkos-
rendőrség vezetőjét és a Lengyel Királyság társkormányzóját; Novoszilcov jelenté-
seket küld a cárnak Konsztantyin nagyhercegről, aki lengyel (színész-) nőt vett
feleségül és nem erélyes az összeesküvéseket szövögető alattvalóival szemben;
Konsztantyin bármikor összeugrathatja Czartoryskit és Novoszilcovot, a múltbeli
két jó barátot, akik a jelenben gyűlölt ellenségei lettek egymásnak... és így tovább.

Az a hatalmi rendszer tehát, amelybe az Ikszek is tartoznak, tele van függőségi, alá-fölé-mellérendeltségi minusszal, plusszal, egyenlőségjellel, oda-vissza nyíllal, bilincsszerű zárójelekkel. Ebben az embertelen idomban minden pont összeköthető a másikéval. E köztöttség pedig nem enged lehetőséget a játékra. A játék Boguslawski élete csupán. Ezért akarják őt megnyerni. Megnyerni és ezáltal elpusztítani. Az öreg Boguslawski a múltjukat, ifjúságuk eszményét jeleníti meg. Tevékeny tanú, aki előtt, akárha álomban is, magyarázkodni kell. Boguslawski ezért elpusztítandó. Ez kezdetben azt jelenti: kényszeríteni kell, hogy azt játssza, amit ők akarnak. De Boguslawski tudja, hogy a játék kényszere — nem játék, nem szolgálat, hanem szolgaság. El kell tehát üldözni a színpadról. De játékának színtere egész Varsó (sőt, az egész lengyel és német nyelvterület). Ezért nincsen különbség a varsói színház és Varsó, mint színház között. Boguslawski játéka-élete a Nemzeti Teátrum díszletei között folyik, de díszletként szolgálja játékát-életét az Óváros éppúgy, mint a Nowy Swiat házsora, rompalotájának fűtetlen szobája, vagy éppen az az ágy, amelyben haldoklását eljátssza és meghal.

Boguslawski tisztában van helyzetével. Mindenkor tudja, hogy mit kell tennie. Így még az Ikszek keresztül-kasul hatalmi pókhálórendszerében is, amelyen bárki bármikor fennakadhat, eredményesen és sikerrel éli-játssza... a szabadságot — a szerepek legemberebbikét. A szabadságot, amelyet az ember csak önmagában, önmagával viaskodva vívhat ki. Halálba lehet kergetni, el lehet tüntetni a sírját. Ő maga elpusztíthatatlan.

Az *Ikszek* a szabadság eljátszásának sajátos, hiteles ábrázolása, időtlen „eseménytelen” krónikája.

Spiró György egyetlen mélylélegzettel írta meg regényét. Ez azt jelenti, hogy a kort és szereplőit kitűnően kell ismernie. De hősein túl nemcsak ismeri, érti is a „lengyel kiegyezés” sokat vitatott másfél évtizedét, a „harcolni vagy gyarapodni” nálunk is jól ismert dilemmáját. Spiró György könyve azonban nem történelmi és nem is életrajzi regény. Színpadi jelenetekre lehet bontani, de nem „cseppfolyósított” dráma. Tudományos igénnyel megírt elemzések, elemzéstörödékek olvashatók benne, de nem esszébe ágyazott értekezés. Mindezeknek a keveréke inkább, amelyet, ha belekóstol az ember, meg is szeret — hősével, Boguslawskival együtt. (*Szépirodalmi.*)

KOVÁCS ISTVÁN

Regény — beváttatlan ígéretekkel

FÜLÖP JÁNOS: SZERELEM HAVA

Mindennapinak aligha nevezhető kapcsolat áll a regény cselekményének közép-pontjában: egy vidéki város pártapparátusában dolgozó, szó szerint véve a mozgalmi életben nevelkedett fiatal — ráadásul csinos — nő és egy extravagáns gesztusokban bővelkedő, némileg „szabadgondolkodó” szobrász mind szenvedélyesebbé váló szerelme. Természetesen, e konfliktusokban érlelődő viszony itt is — miképp a pusztá belletrisztikát vagy a love storyk lapos érzelgősségét meghaladó művekben mindig — több kíván lenni önmagánál: lényegeseknek ítélt társadalmi tartalmak kifejezésére hivatott. Mindenekelőtt: az önkiteljesedés lehetőségeinek, a politika és a művészet, az intenzív közéleti tevékenység (a hatalom) és a tisztesség összefüggéseinek érzékelés kibontására. Ez utóbbit vetíti előre a regény — Epiktétosztól vett — mottója is: „Mi lesz a helyem az államban? — kérditek. Az, amit úgy tudtok megszerezni,